

مبانی فقهی و حقوقی دفاع مشروع در خارج از مرزها (کتاب)

نویسنده خلاصه: سجاد بهرامی اسفهرجانی
نویسنده کتاب: سید هادی رمضانی کریمی

چکیده

مبانی فقهی و حقوقی دفاع مشروع در خارج از مرزها پژوهشی در حوزه فقه سیاسی است که به بررسی مشروعیت فقهی و حقوقی انجام عملیات نظامی در خارج از مرزها برای دفاع از هم‌پیمانان یا به دعوت کشور مورد تهاجم می‌پردازد. سید هادی رمضانی کریمی نویسنده کتاب، معتقد است دفاع از سرزمین‌های اسلامی یا دفاع از مسلمانان و ملت‌های مظلوم غیرقابل تردید است. به باور او دفاع پیش‌دستانه در خارج از مرزها در جایی که ورود خسارت قطعی و قریب‌الوقوع است، بر اساس آیات و روایات مشروع است. به گفته او در جنگ‌های نوین (جنگ‌های سایبری، اقتصادی و نرم) از آنجا که محدودیت مرزهای جغرافیایی وجود ندارد، با توجه به قلمرو دفاع مشروع در حقوق اسلام، می‌توان مشروعیت دفاع در خارج مرزها اثبات کرد.

معرفی اجمالی و ساختار

کتاب مبانی فقهی و حقوقی دفاع مشروع در خارج از مرزها، عنوان پژوهشی از سید هادی رمضانی کریمی است که به دنبال بررسی قلمرو دفاع مشروع به صورت تطبیقی از منظر آموزه‌های اسلامی و حقوق بین‌الملل است. این کتاب در سال ۱۳۹۹ ش توسط انتشارات جاودانه و در ۲۷۰ صفحه منتشر شد. ایده اصلی نویسنده این است که قلمرو دفاع مشروع در اسلام در دفاع از دیگران بسیار گسترده‌تر از حقوق بین‌الملل است. به گفته او نقطه اصلی این افتراق در دفاع از سرزمین‌های اسلامی و دفاع از مسلمانان است که در آموزه‌های اسلامی هیچ محدودیتی برای آن در نظر گرفته نشده است. او معتقد است که دفاع پیش‌دستانه در خارج از مرزها در حقوق اسلامی و حقوق بین‌الملل در شرایط استثنایی پذیرفته شده است.

به گفته نویسنده با تهدیدات ایجاد شده توسط گروه‌های تکفیری در سال‌های ابتدایی قرن بیست و یکم و مداخلات نظامی کشورهای غربی و ظهور گروه‌هایی مانند داعش، مسئله دفاع مشروع از خود و دیگران در خارج از مرزهای سرزمینی اهمیت پیدا کرد به همین دلیل بررسی این مسئله از منظر حقوق اسلامی و حقوق بین‌الملل ضرورت پیدا کرده است.

ساختار

کتاب مبانی فقهی و حقوقی دفاع مشروع در خارج از مرزها در سه فصل سامان‌دهی شده است.

فصل اول با عنوان کلیات به بررسی پیشینه، اهمیت، مبانی نظری دفاع مشروع و مفاهیم بنیادین مورد نیاز پژوهش پرداخته شده است (ص ۱-۳۷).

فصل دوم با نام مبانی و شرایط دفاع مشروع به بررسی ماهیت حقوقی دفاع مشروع، مبانی دفاع مشروع در اسلام و حقوق بین‌الملل، شرایط اختصاصی جهاد دفاعی در اسلام،

شرایط دفاع مشروع در حقوق بین‌الملل، قلمرو دفاع مشروع در اسلام و حقوق بین‌الملل و مقایسه قلمرو دفاع مشروع از منظر اسلام و حقوق بین‌الملل و دفاع مشروع خارج از مرز اختصاص دارد (ص ۲۸-۱۷۵).

فصل سوم هم به بررسی مسئله دفاع فرامرزی در برابر جنگ‌های نوین می‌پردازد. این فصل با تبیین مفاهیم جنگ‌های سخت، نیمه‌سخت و نرم شروع می‌شود و در ادامه به بررسی مصادیق این نوع از جنگ‌ها پرداخته است (ص ۱۷۵-۲۳۷).

مبانی دفاع مشروع در این بخش بعد از آنکه نویسنده دفاع در برابر متجاوز امری فطری و غریزی دانسته؛ دیدگاه‌های مختلف در تبیین مشروعیت را بیان کرده و نظریه‌هایی همچون نظریه حقوق طبیعی، نقض قرارداد اجتماعی، اجرای حق و انجام تکلیف (عدالت مطلق)، نظریه اجبار معنوی، تعارض دو حق و نظریه رعایت مصلحت اجتماعی را مطرح کرده و نسبت به برخی از آن‌ها ایراداتی را وارد دانسته است. (ص ۲۷-۳۳)

نویسنده علاوه بر استناد به آیات متعددی از قرآن در زمینه جهاد و احکام آن (ص ۴۰-۴۸) و همچنین استناد به روایاتی که دفاع در برابر ظلم را واجب می‌داند (ص ۵۰-۶۲)، به دلائلی مانند فطرت (ص ۳۳-۳۵) و عقل نیز برای بیان مشروعیت دفاع مشروع ارجاع می‌دهد. به گفته او دفاع در برابر تهدید و تجاوز یک ضرورت عقلی است. او نظرات فقیهان شیعه در استدلال به عقل را ذیل سه عنوان بیان می‌کند:

و جوب دفع ضرر از نفس: با توجه به اینکه وجوب دفع ضرر محتمل یک حکم عقلی بوده، محدود به مسائل شرعی و اخروی نبوده و شامل احتمال ضرر دنیوی نیز می‌شود؛ نویسنده با استدلال به آیه ۱۲۳ سوره توبه در صدد تحقق این استدلال عقلی برآمده است (ص ۳۷-۳۶). سیره عقلاء: نویسنده با استناد به استدلال گفتار عالمانی همچون علامه سبزواری و صاحب جواهر، دفاع در برابر تجاوز دشمن را مشترک بین همه ملت‌ها و مرتکز در نفوس همه عقلاء دانسته است (ص ۳۸-۳۹).

حسن و قبح عقلی: هر آنچه عقل به حسن آن و یا قبح آن ادراک کند شارع به عنوان خالق عقلاء نیز به آن حکم کرده است لذا وقتی دفاع در برابر خطر از محسنات عقلی به شمار می‌رود به استناد قاعده ملازمه شرع نیز به لزوم دفاع حکم خواهد کرد. نویسنده در این باب به آیه ۷۵ سوره نساء اشاره کرده است (ص ۳۹-۴۰).

شرایط دفاع مشروع در اسلام در این بخش از تحقیق، قواعد و اصول کلی جهاد دفاعی در اسلام با عنوان «قواعد فقه سیاسی» مطرح شده و نویسنده با استدلال به برخی از قواعد فقهی دفاع در برابر متجاوز را مشروع دانسته است:

قاعده حرمت جان (خون) مسلمان

این قاعده برگرفته از سیره متشرعه بوده و علاوه بر اجماع، روایات متعددی که نسبت به برخی از آن‌ها ادعای تواتر شده نیز بر حجیت آن دلالت دارد. «دم» در این قاعده به معنای نفس و حق حیات بوده و از آن دو موضوع برداشت شده: مکلف بودن مدافع به تحقق شرایط دفاع و مکلف بودن حکومت اسلامی بر جبران خسارت‌های وارد شده بر مدافع از بیت‌المال (ص ۶۷-۶۹).

قاعده امان و قاعده مصونیت فرستادگان
امان به معنای قراردادی است که به موجب آن دولت اسلامی یا هر یک از شهروندان
مسلمان در پاسخ درخواست امان دشمن به جان و مال ایمنی می‌بخشد. سفیر و فرستاده
دیگر کشورها نیز در کشور اسلامی دارای مصونیت هستند (ص ۷۰-۷۴).

اصل عزت اسلامی و قاعده نفی سبیل
شارع مقدس در تمام شئون، عزت همیشگی مسلمانان را در نظر گرفته و همواره قرآن
کریم (آیه ۸ سوره منافقون) متذکر آن بوده است. نفی سبیل و تسلط کافر بر مسلمان از
دیگر قواعد فقهی است که بنابر نص آیه ۱۴۱ سوره نساء بدان اشاره شده است (ص ۷۴-۷۷).

قاعده مقابله به مثل، اصل وفای به عهد، حرمت تعدی و به کارگیری روش‌های نامتعارف از
دیگر شرایط اسلام در باب دفاع مشروع بوده که نویسنده با به کارگیری برخی از آیات قرآن
کریم متذکر آن شده است (ص ۷۸-۸۱).

شرایط اختصاصی جهاد دفاعی در اسلام
نویسنده، وقوع تجاوز (تهاجم)، تناسب دفاع با تجاوز و ضرورت داشتن دفاع را جزو شرایط
اختصاصی جهاد دفاعی از منظر آموزه‌های اسلامی دانسته است (ص ۸۱-۸۷) و با توجه به
عناوینی همچون «بیضة الاسلام» و «دار الاسلام» دفاع از جمعیت اسلامی و قلمرو و
سرزمین اسلامی را به حکم بدیهی عقل و ضرورت دفع ضرر، واجب دانسته و به آیاتی
همچون آیه ۱۲۳ سوره توبه، روایاتی از معصومان (ع) و اصول و قواعدی همچون دفاع از دین
و عقیده، حمایت از مظلوم و دفاع در برابر تروریسم استدلال کرده است (ص ۱۰۰-۱۱۰).
نویسنده در ادامه به معیارهای فقه اسلامی و حقوق جمهوری اسلامی ایران پیرامون
تروریسم اشاره می‌کند و چهار مؤلفه بر تحقق آن بیان کرده است: خشونت و توسل به
زور، ایجاد رعب و وحشت در جامعه، داشتن هدف غیر قانونی و نامشروع و اقدامات
غافلگیرانه، مخفیانه و ظالمانه. (ص ۱۱۱)

نویسنده همچنین با استناد عبارت «تخافن» در آیه ۵۸ سوره انفال، به مستندسازی دفاع
پیش‌دستانه در وضعیت تجاوز احتمالی و یا قریب‌الوقوع می‌پردازد که بیانگر دفاع در برابر
خوف و ترس احتمالی است. نویسنده به برخی از روایات و استنباط عقل بر دفع ضرر محتمل
نیز اشاره کرده است (ص ۱۱۶-۱۲۱).

شرایط دفاع مشروع در حقوق بین‌الملل
به گفته نویسنده، از آنجایی که دفاع مشروع ریشه در فطرت و عقل انسان دارد بدیهی
است که عقلای جهان با هر تابعیت، دین و عقیده‌ای این معنا را درک می‌کنند (ص ۶۲-۶۷)
و به همین دلیل قوانینی مانند منع توسل به زور، تحریم جنگ، مصونیت سیاسی، مقابله
به مثل و اصل تفکیک بین نظامیان و غیرنظامیان را وضع کرده‌اند (ص ۸۷-۹۲). نویسنده در
ادامه به برخی از شرایط اختصاصی دفاع مشروع در حقوق بین‌الملل پرداخته و با استناد
به برخی از قوانین منشور سازمان ملل به وقوع و صدق تجاوز (حمله مسلحانه)، ضرورت
داشتن دفاع و منحصر بودن آن به اقدامات مسلحانه، گزارش به شورای امنیت سازمان ملل
به محض شروع تجاوز و رعایت اصول حقوق بشر دوستانه اشاره کرده است (ص ۹۲-۹۵).

مشروعیت جنگ پیش‌دستانه

نگارنده کتاب، جنگ پیش‌دستانه را جنگ در برابر شرایطی می‌داند که خطر احتمالی یا قریب‌الوقوعی جامعه اسلامی را تهدید می‌کند. به گفته او دو دسته نظر درباره این نوع جنگ وجود دارد. در این بخش از کتاب به بررسی ادله مشروعیت دفاع پیش‌دستانه پرداخته شده و نظریه هر کدام از موافقین و مخالفین مشروعیت دفاع پیش‌دستانه مورد بررسی قرار گرفته است:

موافقان: این گروه از نظریه پردازان با توجه به ضرورت، فوریت، نبودن راه دیگری برای مقابله با خطر و تناسب، دفاع پیش‌دستانه را مشروع می‌داند. همچنین توجه به برخی از مواد منشور بین‌المللی همچون حق دفاع مشروع و ممنوعیت توسل به زور از دیگر ادله موافقین مشروعیت دفاع پیش‌دستانه است (ص ۱۲۸-۱۴۲).

مخالفین: نویسنده کتاب ادله نظریه عدم مشروعیت دفاع پیش‌دستانه را غالباً ادله‌ای می‌داند که در رد ادله موافقان مطرح شده؛ از جمله آن‌ها رد تفاسیر نادرست از مواد منشور سازمان بین‌الملل است (ص ۱۴۲-۱۴۵).

نویسنده مقایسه‌ای پیرامون قلمرو دفاع مشروع در اسلام و حقوق بین‌الملل داشته و اصولی همچون دفاع از سرزمین، دفاع از هم‌پیمانان، مداخله بشر دوستانه و دفاع در برابر تروریسم را بین آن دو مشترک دانسته (ص ۱۴۵) و قواعدی همچون عزت اسلامی، نفی سبیل و دفاع از دین و عقیده را مختص اسلام دانسته است (ص ۱۴۶).

دفاع فرامرزی در برابر جنگ‌های نوین

در بخش پایانی کتاب به ساختارهای نوین جنگی اشاره شده و جنگ‌های مدرن را به جنگ سخت، نیمه‌سخت و جنگ نرم تقسیم کرده است (ص ۱۷۵-۱۷۷). نویسنده کتاب تحریم اقتصادی، جنگ سایبری و حتی فشارهای دیپلماتیک را زیرمجموعه جنگ نیمه سخت دانسته و نسبت به دفاع مشروع در برابر آن‌ها نیز استدلال آورده که تقویت بنیان اقتصادی داخلی، توسعه و رشد دانش و فناوری، اعتماد به توان داخل و برخی از توصیه‌های اقتصادی و دیپلماسی از جمله دستوراتی است که در دفاع در برابر جنگ اقتصادی مؤثر خواهد بود (ص ۱۷۸-۱۸۹).

جنگ نرم نیز از جمله نبردهای مدرن در عصر حاضر به شمار می‌رود که در چارچوب عرف، حقوق و قانون اقدامات و فعالیت‌های خود را با هدف براندازی و فروپاشی نظام سیاسی انجام می‌دهد (ص ۲۰۰). نویسنده با استناد به آیات ۲۱۷ بقره و ۶۰ انفال، دفاع در برابر این نوع از تجاوز را نیز لازم و ضروری دانسته و استفاده از ظرفیت رسانه، شبکه‌های اجتماعی، بازی‌های رایانه‌ای، ترویج ورزش‌های سنتی، طراحی مد و لباس اسلامی و توجه ویژه به مراکز دانشگاهی، علمی و فرهنگی را برای مقابله با جنگ نرم لازم دانسته است (ص ۲۰۲-۲۱۲).